

Rhetoric of crisis

Retoryka kryzysu

7 (1) 2020 EDITORS: AGNIESZKA KAMPKA, MARTA RZEPECKA

IWONA BARTOSZEWICZ

UNIwersytet Wrocławski, Instytut Filologii Germańskiej

<https://orcid.org/0000-0003-1565-9548>

iwona.bartoszewicz@uwr.edu.pl

„Der Massenmord im Walde von Katyn. Ein Tatsachenbericht” – NSDAP na tropie prawdy o mordzie katyńskim. Analiza broszury propagandowej “Der Massenmord im Walde von Katyn. Ein Tatsachenbericht” – NSDAP on the trail of the truth about the Katyn massacre. An analysis of a propaganda brochure

Abstract

W niniejszym artykule przebadano niemieckojęzyczną broszurę propagandową, wydaną w roku 1943 przez Centralne Wydawnictwo Narodowo-Socjalistycznej Niemieckiej Partii Robotniczej. Broszura nosi tytuł: *Masowy mord w lesie katyńskim. Sprawozdanie oparte na faktach*. Celem analizy jest stwierdzenie, czy i w jaki sposób wspomniana broszura realizuje wytyczne propagandowe, wyznaczone przez Ministerstwo Oświecenia Narodowego i Propagandy Rzeszy (PROMI) także w odniesieniu do sposobu przedstawiania i propagandowego wykorzystania faktu znalezienia w Lesie Katyńskim masowych grobów, w których zostali pochowani zamordowani przez NKWD polscy oficerowie, jeńcy sowieccy, więźni w obozie w Starobielsku. Zagadnienie przebadano na tle istotnych dla analizy wydarzeń historycznych. Analizie materiałowej, retorycznej i językoznawczej poddano wybrane fragmenty tekstu broszury, które zawierają środki propagandowo-perswazyjne. Stwierdzono, iż badany tekst nosi wszelkie cechy tekstu propagandowego, typowego dla okresu, miejsca i celu, jaki miał realizować w ramach działań, prowadzonych przez PROMI. Wybrane do analizy fragmenty zostały przetłumaczone na język polski.

This article analyzes a German propaganda brochure, entitled “Massacre in the Katyn Forest. Fact-based Report,” edited in 1943 by the Central Nationalist-Socialist Publishing House of the German Workers Party.” The aim of the analysis is to determine whether the brochure follows propaganda guidelines defined by the Ministry of National Enlightenment and Reich Propaganda (PROMI), with particular attention paid to the manner of presentation and use of the discovery of mass graves in the Katyn Forest where Polish officers and Soviet prisoners, imprisoned in the Starobielsk camp, were murdered and buried by the People’s Commissariat for Internal Affairs (NKWD). The analysis is set in a historical context. It focuses on the themes and language of the brochure. It finds that the brochure shows all the qualities of a propaganda text typical of PROMI. The analyzed parts of the brochure were translated into Polish.

Key words

Katyn Massacre, NKVD, NSDAP, World War II, propaganda, propaganda text, rhetoric, sophistry, crisis mord katyński, NKWD, NSDAP, II wojna światowa, propaganda, tekst propagandowy, retoryka, sofistyka, kryzys

License

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 international (CC BY 4.0). The content of the license is available at <http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>

Received: 19 November 2019 | Accepted: 10 March 2020

DOI: <https://doi.org/10.29107/rr2020.1.2>

IWONA BARTOSZEWICZ

UNIwersytet Wrocławski, Instytut Filologii Germańskiej

<https://orcid.org/0000-0003-1565-9548>

iwona.bartoszewicz@uwr.edu.pl

„Der Massenmord im Walde von Katyn. Ein Tatsachenbericht” – NSDAP na tropie prawdy o mordzie katyńskim. Analiza broszury propagandowej

Wprowadzenie

Autorem niniejszego artykułu jest językoznawca, wiążący swoje działania badawcze z obszarem określanym w literaturze tematu jako pragmalingwistyka. Jest to zakres badań i refleksji naukowej nakierowany na analizę działań komunikacyjnych z użyciem języka jako narzędzia przy założeniu ich celowości, intencjonalności, a zatem perswazyjności. Badacze, prowadzący analizy o charakterze pragmatykoznawczym, skłaniają się do uwzględniania w dużej mierze ujęcia holistycznego. Ze względu na to, że autorka poniższego tekstu przyjmuje taki sposób określania metodologicznego profilu badań pragmatykoznawczych, nie pozostało to bez wpływu na decyzje w odniesieniu do omawianych zakresów tematycznych. W związku z tym zostały nakreślone ramy terminologiczne, historyczne i polityczne wydarzenia komunikacyjnego, którym w rozumieniu tak pozycjonowanego językoznawstwa jest omawiany dalej tekst.

Naszym zamiarem jest wykazanie, że broszura, nosząca tytuł: „Der Massenmord im Walde von Katyn. Ein Tatsachenbericht” („Masowy mord w lesie katyńskim. Sprawozdanie oparte na faktach”) ma charakter propagandowy i jest elementem szerszej operacji, prowadzonej z użyciem licznych kanałów, środków i metod propagandowych. Ich celem jest wytworzenie spójnej i realizowanej wielotorowo narracji, stanowiącej element polityki informacyjnej III Rzeszy. Wspomniana tu polityka informacyjna miała bez wątpienia charakter propagandowy, a impulsem, wyznaczającym jej jakość i kierunek, były określone wydarzenia historyczne. Powody te, naszym zdaniem, kształtowały dobór środków zastosowanych we wspomnianej publikacji.

Kierując się określonymi we wstępie założeniami, omówimy kolejno konteksty, które naszym zdaniem nie pozostały bez wpływu na wynik analizy badanego obiektu.

Kontekst terminologiczny

Leksem ‘kryzys’ jest w swojej wieloznaczności elementem wielu dyskursów prowadzonych w językach naturalnych. Jego użycie w języku potocznym lub w językach fachowych dotyczy do pewnego stopnia różnych zakresów odniesienia¹. Analizując informacje, wypływające z definicji słownikowych tego słowa, zauważamy, że wchodzi ono w związki semantyczne z leksemami ‘spór’, ‘konflikt’ i ‘wojna’.

Barbara Bogołębska i Monika Worsowicz (2016, 69-70) opisują spór retoryczny jako zjawisko o charakterze werbalnym, przydając mu cechę współzawodnictwa (agonu), „które z punktu widzenia sztuki wymowy powinno respektować zasadę uczciwej rywalizacji oraz prawo przeciwnika do obrony własnych poglądów” (Bogołębska, Worsowicz 2016, 70). Chodzi o to, aby „adekwatną reakcją werbalną udowodnić własną przewagę. Tak rozumiany agon nie polega zatem na językowej agresji, demonstrowaniu upor, niegrzeczności lub arogancji, lecz na atakowaniu poglądów z zachowaniem zasady poszanowania odrębności stanowisk i szacunku dla partnera” (Bogołębska, Worsowicz 2016, 70). Jest to zadanie wymagające mocnego osadzenia działań retora w uznawanych systemach wartości i budowania mechanizmów opartych na normach etycznych, wspomagających dokonywanie wyborów wśród możliwych strategii prezentowania spraw. Nakłada to specjalne obowiązki na uczestników procesu komunikacji retorycznej, bowiem, jak stwierdziła Luiza Rzymowska, retoryka jest „metodyką koncentrowania uwagi audytorium na słowie mówcy, jest sztuką budzenia i przykuwania uwagi do tego, co ważne dla mówcy, sztuką nakierowywania uwagi na wybrane sprawy i sensy” (2013, 20). Autorka pisze następnie, że retoryka jest naturalną umiejętnością osoby (Rzymowska 2013, 57), grą, sztuką przekonywania na określonych, jawnych zasadach. „Jawność reguł buduje zatem atmosferę lojalności, ważną dla mówcy i dla słuchaczy, choć dla każdego z tych podmiotów inaczej” (Rzymowska 2013, 23).

Inaczej rzecz się ma w przypadku erystyki. W sporach o charakterze erystycznym nie chodzi o „nakłonienie oponenta do przyjęcia prezentowanej mu opinii/stanowiska, lecz wpłynięcie na słuchaczy i doprowadzenie ich do uznania go za pokonanego” (Bogołębska, Worsowicz 2016, 71). Bogołębska i Worsowicz

1. „kryzys [gr.], okres załamania, przesilenia i potencjalnego przełomu w funkcjonowaniu danego systemu społecznego lub politycznego; większej precyzji nabiera termin kryzys dopiero przez podanie, jakiej sfery dotyczy, np. kryzys polityczny – załamanie się określonej polityki i utrata przez grupę rządzącą przyzwolenia społ.; kryzys rządowy – upadek rządu w wyniku udzielenia mu przez parlament wotum nieufności; kryzys parlamentarny – utrata większości przez partię lub koalicję rządzącą, prowadząca do konieczności rozpisania nowych wyborów; kryzys społeczny – stan kumulacji napięć i konfliktów społ., których rozwiązanie wymaga wyjścia poza stosowane do tej pory rozwiązania; kryzys naukowy – sytuacja, w której istniejące teorie nie są w stanie wyjaśnić nowo odkrytych faktów; kryzys kultury – sytuacja, w której następuje upadek dotychczasowych wartości, a nie wykształcają się jeszcze nowe, które mogłyby zająć ich miejsce itd.” <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/kryzys;4011371.html> dostęp: 20.11.2019.

podkreślają w związku z tym, iż erystyka jest sztuką prowadzenia sporów w obecności publiczności (2016, 71).

Uprawianie polityki ma charakter publiczny, jednak, o czym wspomniano wyżej, istnieje możliwość wyboru między ścieżką retoryczną a erystyczną. Spór polityczny może spowodować kryzys przeradzający się w konflikt. Uczestnicy sporu decydują o sposobie rozwiązania tego problemu, wkraczając na wybraną ścieżkę.

Można postawić pytanie, czy wybór erystyki jest wynikiem kryzysu retoryki. Naszym zdaniem odpowiedź na to pytanie została sformułowana już w czasach antycznych i jest ona nadal aktualna. Świadczy o tym przykład Sokratesa, którego uwięzienie, osądzenie i skazanie na karę śmierci zostało przeprowadzone w sposób określany współcześnie jako mord sądowy. Wyrok wydano opierając się na sfigowanych zarzutach i kłamliwych zeznaniach świadków. Sokrates, działający w zgodzie z zasadami, w których słusność wierzył, stosował je także w trakcie procesu i pozornie przegrał. Nie oznacza to jednak, że jest to wynik kryzysu retoryki. Jest to wynik kryzysu wartości, przyzwoitości i prawdy w stosunkach społecznych. Tak określonego kryzysu nie możemy rozpatrywać w oderwaniu od człowieka i jego decyzji. Podążanie za tą myślą powoduje, że pojęcie 'kryzys' będziemy w tym artykule rozumieć w sensie politycznym, społecznym i jako kryzys kultury.

Wyrażenia 'konflikt' i 'kryzys' łączy relacja zależności. Konflikt nie jest jedynie wynikiem różnicy punktów widzenia, zakotwiczonych na przykład w systemach wartości i w ocenach sytuacji. W przypadku braku woli poszukiwania rozwiązania sporu (także na drodze mediacji) przez uzyskanie ugody, może dojść do sytuacji kryzysowej, która może stać się powodem wojny.

Nie zawsze jest możliwe ustalenie rzeczywistych przyczyn konfliktu. Wojna jest owocem konfliktu lub konfliktów różnej natury (politycznych, obyczajowych, religijnych, gospodarczych, ideologicznych, interesów, wpływów itd.). O ile konflikt, będący zaostrzoną formą sporu, może zostać rozwiązany lub złagodzony w procesie komunikacji z użyciem konwencjonalnych środków, tworzących kulturę (Ueding, Kalivoda, Robling 1992-2011, 1341-1342), o tyle przy braku gotowości stron do szukania konsensusu może dojść do sytuacji granicznej, przełomowej, którą nazywamy kryzysem².

2. Słownik Języka Polskiego PWN podaje następującą definicję leksemu 'kryzys': „1. «sytuacja, w której jakiś konflikt staje się tak poważny, że grozi wybuchem wojny, zmianą rządu lub innym radykalnym rozwiązaniem», 2. «załamanie się procesu wzrostu gospodarczego i regres w rozwoju ekonomicznym państwa», 3. «stan zniechęcenia i utraty motywacji do życia i pracy», 4. «zachwianie jakiegoś systemu wartości lub pozycji czegoś», 5. «najcięższy, przełomowy moment w przebiegu choroby»” (<https://sjp.pwn.pl/slowniki/kryzys.html> dostęp: 19.11.2019). Analiza zakresów znaczeniowych leksemu 'kryzys' pokazuje, że obok języka ogólnego może on znaleźć zastosowanie w językach fachowych (polityka, ekonomia, psychologia, socjologia, medycyna, teoria i praktyka komunikacji). W tych obszarach wyrażenie to może być na podstawie użycia interpretowane w odmienny sposób.

Przedmiot analizy – wstępna identyfikacja

Powodem, który doprowadził do napisania niniejszego artykułu, była publikacja o charakterze antykwarycznym, która zgodnie z naszą wiedzą dotychczas nie została opisana w literaturze poświęconej zbrodni katyńskiej. Zakładając, o czym już była mowa, że w przypadku badanego tekstu chodzi o materiał propagandowy, zdefiniujmy termin ‘propaganda’ za *Encyklopedią PWN*: „propaganda [łac.], celowe oddziaływanie na zbiorowości i jednostki zmierzające do pozyskania zwolenników i sojuszników, wpojenia pożądanых przekonań i wywołania określonych dążeń i zachowań”. Władysław Kopaliński (2003, 410) wyjaśniając znaczenie łacińskiego słowa *propagare* podaje, iż oznacza ono „szczepić winorośl; krzewić, szerzyć”. Następnie Kopaliński wyjaśnia, iż chodzi w tym przypadku o „rozsiewanie, szerzenie idei, informacji albo pogłosek w celu dopomożenia albo zaszkodzenia instytucji, sprawie albo osobie; doktryny, idee, argumenty, doniesienia o prawdziwych albo rzekomych faktach, rozpowszechniane dla poparcia własnej sprawy albo zaszkodzenia sprawie przeciwnika; działalność publiczna mająca na celu poparcie jakiejś sprawy albo zaszkodzenie jej” (Kopaliński 2003, 410). O niemieckiej strategii propagandowej, mającej na celu wykorzystanie Zbrodni Katyńskiej w prasie pisali między innymi Eugeniusz C. Król (1999) i Piotr Łysakowski (2008).

Niewielkich rozmiarów broszura³ została prawdopodobnie wydana w roku 1943⁴ przez Zentralverlag der NSDAP⁵ (Centralne Wydawnictwo Narodowo-Socjalistycznej Niemieckiej Partii Robotniczej)⁶. Nosi ona tytuł „Der Massenmord im Walde von Katyn. Ein Tatsachenbericht” („Masowy mord w lesie katyńskim. Sprawozdanie oparte na faktach”), co na wewnętrznej stronie tytułowej zostało uzupełnione o frazę „... auf Grund amtlicher Unterlagen” („...na podstawie urzędowych dokumentów”). Nie sposób ustalić, kto jest jej autorem. Ani na stronie

3. Dowiadujemy się tego wyłącznie na podstawie lektury źródeł pośrednich, śledząc nieliczne strony internetowe antykwariatów, oferujących tę broszurę. Por.: <https://www.klinebooks.com/pages/books/37598/n-a/der-massenmord-im-walde-von-katyn-ein-tatsachenbericht> dostęp: 22.08.2019.

4. Nie dysponujemy żadnymi pewnymi informacjami w tej sprawie. Jeśli jednak prześledzimy zawartość broszury, to znajdziemy tam faksymilia dokumentów, datowanych na koniec kwietnia 1943 r., o czym wspomniano w dalszej części artykułu.

5. Szukając informacji na temat Centralnego Wydawnictwa Narodowo-Socjalistycznej Niemieckiej Partii Robotniczej dowiadujemy się, że zostało ono zlikwidowane w roku 1952 przez wykreślenie z Rejestru Handlowego. Wtedy było ono własnością Wolnego Państwa Bawaria, występującego w roli nabywcy praw do tego przedsiębiorstwa. Wcześniej, to znaczy od listopada 1945 r. na mocy postanowień władz alianckich, oficyna wydawnicza została zakwalifikowana jako organizacja wchodząca w skład NSDAP i zakazano jej działalności. Wydawnictwo od momentu założenia w roku 1901 funkcjonowało pod nazwą Franz Eher Nachfolger GmbH/Franz-Eher-Verlag i miało swoją siedzibę w Monachium. Masa upadłościowa, powstała w wyniku likwidacji Spółki, została przekazana Wydawnictwu Axela Springera. W latach 90. XX wieku teren, który zajmowały budynki Franz-Eher-Verlag, zmienił swoje przeznaczenie i został przekazany pod zabudowę mieszkalną ([https://www.historisches-lexikon-bayerns.de/Lexikon/Franz_Eher_Nachf._Verlag_\(Zentralverlag_der_NSdap\)](https://www.historisches-lexikon-bayerns.de/Lexikon/Franz_Eher_Nachf._Verlag_(Zentralverlag_der_NSdap))) dostęp: 23.08.2019.).

6. Tłumaczenia wszystkich fragmentów oryginalnego tekstu broszury z języka niemieckiego na język polski wykonała autorka niniejszego artykułu.

tytułowej, ani w żadnym innym miejscu, nie podano dokładnej informacji na ten temat i tylko tam, gdzie kończy się część wstępna, użyto inicjałów F. R.⁷

Warto podkreślić, że w broszurze nie tylko nie podano informacji o tym, kto ją zredagował, ale także przez kogo/przez jakie wydawnictwo i kiedy została ona opublikowana. Nie dowiemy się ponadto niczego na temat liczby egzemplarzy ani miejsca wydania. Jednocześnie zauważamy, że upływający czas nie dokonał specjalnie istotnych zmian w stanie użytego w tym celu papieru, który wydaje się być niezłej jakości. Druk i zamieszczone w broszurze liczne zdjęcia są nadal wyraźne i czytelne.

Tło polityczno-propagandowe omawianej publikacji

Przed ponad siedemdziesięciu laty w lasach w pobliżu rosyjskiej wsi Katyń popełniono jedną z największych zbrodni wojennych, skierowanych przeciwko Polakom i państwu polskiemu. Ze względu na jej zasięg, krąg poszkodowanych, do których zaliczymy nie tylko ofiary mordu katyńskiego, ale także ich rodziny i cały kraj, można z całą odpowiedzialnością określić ją mianem zbrodni przeciwko ludzkości.

Odkrycie wiosną roku 1943 faktu popełnienia masowego mordu na polskich oficerach przez NKWD, na co wskazywały liczne dowody, ujawnione w wyniku prac ekshumacyjnych, stało się dla propagandzistów III Rzeszy skrzętnie przez nich wykorzystaną okazją do realizacji własnych celów politycznych.

Pierwsze lata II wojny światowej można określić jako ciąg sukcesów militarnych i politycznych nazistowskich Niemiec na wszystkich wojennych frontach, co oczywiście powodowało wzrost nastrojów patriotyczno-nacjonalistycznych w kraju i sprzyjało powstaniu poczucia zadośćuczynienia za upokorzenia doznane w wyniku rozstrzygnięć politycznych po przegranej I wojnie światowej. Tymczasem załamanie się zimowej kampanii w ZSRR na przełomie lat 1942/43, własne straty na pozostałych frontach oraz coraz bardziej skuteczne działania obronne i ofensywne państw alianckich pogłębiały niezadowolenie w szeregach armii niemieckiej, a także burzyły poczucie bezpieczeństwa obywateli nazistowskich Niemiec, stawiając pod znakiem zapytania względnie powszechne przyzwolenie na tryb prowadzenia wojny. Efektywnie i niezawodnie funkcjonująca machina wojenna III Rzeszy zaczęła się w sposób widoczny potykać o problemy natury zewnętrznej i wewnętrznej. Powstała pilna konieczność znalezienia czegoś, co mogłoby zahamować ten proces, a nawet doprowadzić do przełomu. Sytuacja wykazywała cechy pogłębiającego się kryzysu.

7. Łysakowski (2008, 36) po przeanalizowaniu artykułów na temat zbrodni katyńskiej, które ukazały się w prasie propagandowej III Rzeszy, podaje, że jedynie około 3% tekstów zostało opatrzonych podpisem, zawierającym imię i nazwisko autora.

Kryzys tożsamościowy i ideologiczny, który dotknął III Rzeszę na przełomie lat 1942/43, był powodem potraktowania mordu katyńskiego jako faktu ważnego propagandowo, którego wykorzystanie mogło doprowadzić do zrealizowania pewnych celów politycznych. Wśród nich możemy wymienić dwa najważniejsze:

- 1) Przez zdemaskowanie sprawców mordu ugruntowanie wizji III Rzeszy jako jedynej obrońcy ludzkości przed zagrożeniem ze strony bolszewizmu,
- 2) Wywołanie kolejnego kryzysu, tym razem wśród państw alianckich, w celu załamania jedności celów, motywów i struktury działań (por. Łysakowski 2008, 35).

Można założyć, że oba cele kierowały działania propagandowe do wewnątrz, czyli do obywateli nazistowskich Niemiec. Cel numer dwa, jak napisał Łysakowski (2008, 35), nie przyniósł spodziewanych korzyści Niemcom, lecz przede wszystkim Związkowi Radzieckiemu. Adresatami działań propagandowych, prowadzonych w celu realizacji tych celów, byli z jednej strony obywatele III Rzeszy, z drugiej obywatele krajów podbitych i pozostałych krajów, uczestniczących w wydarzeniach wojennych. W pierwszym przypadku chodziło o załagodzenie nastrojów zagrażających obecnemu układowi politycznemu i wymuszenie zgody na dalsze poświęcenia. W pozostałych przypadkach chodziło zapewne o arogancję i butne wykazanie słabości, interesowności i degrengolady politycznej, decyzyjnej i ideologicznej aliantów. W każdym z wymienionych tu przypadków mord katyński i państwo polskie zostały potraktowane instrumentalnie.

Propaganda III Rzeszy była realizowana na różne sposoby. Pewną wiedzę na ten temat pozyskamy analizując strukturę organizacyjną Ministerstwa Oświecenia Narodowego i Propagandy Rzeszy (Reichsministerium für Volksaufklärung und Propaganda – PROMI). Jak pisze Król, w najlepszym okresie swojego funkcjonowania, to jest w roku 1942, w skład PROMI wchodziły między innymi następujące departamenty:

- Departament IV – Propagandy: dziesięć referatów,
- Departament V – Prasy Niemieckiej: trzynaście referatów,
- Departament VI – Prasy Zagranicznej: dziewiętnaście referatów,
- Departament VII – Czasopism: pięć referatów,
- Departament VIII – Zagraniczny: pięć referatów (...)
- Departament X – Radia – osiem referatów,
- Departament XI – Filmu – pięć referatów,
- Departament XII – Piśmiennictwa: osiem referatów,
- Departament XIII – Teatru: siedem referatów,
- Departament XIV – Sztuk Pięknych: cztery referaty,
- Departament XV – Muzyki: dziesięć referatów (...) (Król 1999, 131).

Analizując strukturę organizacyjną PROMI, możemy przyjąć, że działania propagandowe prowadzone w III Rzeszy miały szeroki zasięg ze względu na

obszary, w których się toczyły przy pomocy związanych z nimi mediów. Możemy posłużyć się stwierdzeniem, że propaganda nazistowskich Niemiec miała charakter totalny.

Sprawa katyńska z powodów opisanych wcześniej została propagandowo wykorzystana i poprowadzona w sposób typowy dla działań PROMI. Jak określił to Eugeniusz C. Król, uruchomiono wielką kampanię propagandową, będącą jednym „z największych przedsięwzięć propagandy Trzeciej Rzeszy, które wstrząsnęło opinią publiczną świata i wywołało daleko idące konsekwencje o charakterze politycznym” (1999, 557). W cytowanej książce czytamy dalej, że w tej sprawie „zwraca uwagę wielka koncentracja, intensywność i długotrwałość eksploatacji tego wątku. Problem Katynia nie schodził z łam prasy Rzeszy przez kilka tygodni. Zajmowały się nim zarówno gazety codzienne, jak i periodyki, w tym czasopisma ilustrowane. Zbrodnia na polskich oficerach gościła dwukrotnie w DW (Deutsche Weltschau – IB), stała się też tematem licznych audycji radiowych i wysokonakładowych broszur” (Król 1999, 557).

Król nie pokazał na przykładach, o jakie broszury mogło chodzić. Możemy jednak założyć, że antykwaryczny egzemplarz, będący w naszym posiadaniu, należy do grupy publikacji wymienionych w przytoczonym wyżej cytacie.

W kontekście wcześniej zarysowanych okoliczności historyczno-politycznych można się domyślać, kto w intencji autorów i wydawców był uznawany za potencjalnego odbiorcę tego zeszytu. Język (niemiecki), w którym zredagowano całość, może coś sugerować. Pamiętamy jednak, że w III Rzeszy, pomyślanej jako państwo globalne, poza językiem niemieckim nie istniał żaden inny język urzędowy. Informacja uzyskana od osoby spokrewnionej z jedną z ofiar mordu katyńskiego, sugeruje, że broszura mogła być wysyłana do rodzin poległych oficerów, których ciała zostały przez Niemców zidentyfikowane podczas prac ekshumacyjnych. Nie jest to, niestety, informacja potwierdzona. Jeśli rzeczywiście jest prawdą, że do powiadomienia o zamordowanym członku rodziny Niemcy dołączali wspomnianą broszurę, oznaczałoby to, że oto została przekroczona kolejna granica przyzwoitości. Można tak powiedzieć, biorąc pod uwagę oburzającą treść omawianej publikacji (por. załącznik z wybranymi elementami tekstu prymarnego).

Wspomniana broszura jest skromnych rozmiarów i liczy zaledwie 40 nienumerowanych stron. Składa się ona z następujących części:

- Str. 1: Tytułu „Der Massenmord im Walde von Katyn. Ein Tatsachenbericht auf Grund amtlicher Unterlagen” i, jak wspomniano wcześniej, nie zostały podane żadne dodatkowe informacje na temat autora/redaktora, miejsca, roku wydania i oficyny wydawniczej.
- Str. 2: jest pusta.

- Str. 3, 4 i 5: Fragmentu początkowego, wprowadzenia do opublikowanego dalej dokumentu.
- Str. 6-13: Faksymile datowanego na 30 kwietnia 1943 r. protokołu, sporządzonego przez członków międzynarodowej komisji eksperckiej, powołanej przez Niemców w sprawie zbadania masowych grobów polskich oficerów, znajdujących się w lesie obok wsi Katyń pod Smoleńskiem.
- Str. 14: Drugiej części tekstu zredagowanego przez bliżej nieokreślonych autorów, sygnowanej inicjałami F. R.
- Str. 15-40: Zdjęć z miejsca ekshumacji, a także zdjęć dokumentów, znalezionych przy zamordowanych polskich oficerach. W jednym przypadku jest to zdjęcie maszynopisu tłumaczenia fragmentu dokumentu. Prawdopodobnie całość należała do zestawu dokumentów, opracowanych przez wspomnianą wyżej komisję, opublikowanych w roku 1943 pod tytułem: „Amtliches Material zum Massenmord von Katyn” (1943)⁸. W przypadku tej publikacji, nazywanej przez Niemców Białą Księgą, wydawcą był Zentralverlag der NSDAP (Madajczyk 1989, 68-69). Możemy założyć, że w tym samym miejscu wydano analizowaną broszurę.

Zamieszczone w broszurze zdjęcia nie zostały opatrzone informacją o autorach i pochodzeniu. Umieszczone pod nimi podpisy mają w naszej ocenie charakter propagandowy. W taki sam sposób można określić profil funkcjonalny tekstu odredakcyjnego, zamieszczonego na stronach 3, 4, 5 i 14.

Zakres, założenia i cel analizy

Podejmując próbę wykazania zasadności stwierdzenia, iż mamy do czynienia z publikacją o charakterze propagandowym, poddamy analizie materiałowej, retorycznej i językoznawczej to, co w znalazło się na wspomnianych wyżej stronach, a także zbadamy podpisy pod zdjęciami, umieszczonymi na stronach 15-40. Zbierzemy argumenty, wskazujące na sposób realizacji funkcji perswazyjnej badanych obiektów, biorąc pod uwagę kontekst polityczno-historyczny, w którym pojawił się tekst. Ponadto poszukamy argumentów materialnych, wskazujących na przypuszczalny czas opublikowania broszury.

Naszym zdaniem, bardzo dobrym punktem wyjścia do sprecyzowania celu badawczego niniejszej pracy jest artykuł Łysakowskiego (2008), w którym autor zajął się analizą wybranej grupy artykułów, które pojawiły się w prasie niemieckiej po 13 kwietnia 1943 roku w związku z odkryciem w lasach katyńskich

8. Czesław Madajczyk (1989, 68) podaje, że ten dokument ukazał się we wrześniu 1943 r.

zbiorowych grobów polskich oficerów. Obok wiodących gazet wydawanych w III Rzeszy⁹ autor uwzględnił w pewnym zakresie także te, które ukazywały się na terenach podbitych i kontrolowanych przez Niemców.

Łysakowski wyróżnił kilka celów politycznych, którym podporządkowany był sposób prowadzenia narracji w sprawie katyńskiej, a także wymienił przykłady środków, przy pomocy których te cele miały być realizowane. Badacz stwierdził, że przeanalizowane teksty prasowe wykazują wysoki poziom podobieństwa treści, stosowanych zabiegów propagandowych i formy¹⁰. Zdaniem Łysakowskiego można określić następujące, szczegółowe cele propagandowe:

- 1) Uzasadnienie eksterminacji Żydów przez wykazanie ich domniemanego destrukcyjnego wpływu na politykę światową; w specjalny sposób wskazywano na silne i determinujące przebieg wydarzeń powiązania między Żydami a bolszewizmem. Mord katyński miał zostać dokonany przez osoby pochodzenia żydowskiego.
- 2) Ukazanie negatywnego wpływu Żydów na globalną gospodarkę i politykę przez sugerowanie finansowych nacisków na takie państwa, jak Wielka Brytania i Stany Zjednoczone, co w sposób wyraźny przyczyniło się do zablokowania działań represyjnych pod adresem ZSRR¹¹.
- 3) Wykazanie roli III Rzeszy jako obrońcy kultury aryjskiej i kultury w ogóle w obliczu finansowego podporządkowania się rządów Anglii i USA nieludzkemu systemowi żydowskiego bolszewizmu, przez co w szczególności małe narody utraciły swoją podmiotowość polityczną i gospodarczą¹².

9. Wszystkie publikacje wydawane w III Rzeszy i państwach podbitych podlegały starannej cenzurze zgodnej z wytycznymi PROMI. Gazetą partyjną NSDAP był „Völkischer Beobachter”.

10. Łysakowski (2008, 21) stwierdził, że materiał publikowany w gazetach powielał to, co ukazywało się w „Völkischer Beobachter”, a „własne komentarze gazet ograniczone były do minimum i pisano je według schematu, dyktowanego odgórnie”. Dalej o samych tekstach: „Na ogół nie były one pisane zręcznie, prawie z reguły miały charakter agresywny i odznaczały się niewybrednym językiem” (Łysakowski 2008, 36). W podobny sposób Król (1999, 558-559) scharakteryzował metodologię i środki wyrazu, zastosowane w tekstach propagandowych na temat zbrodni katyńskiej.

11. Łysakowski (2008, 30) przywołał komentarz, który pojawił się w jednym z przebadanych dzienników, że dowodem na powiązania z kapitałem żydowskim było to, iż Wielka Brytania wypowiedziała Niemcom wojnę z powodu jakiegoś mało istotnego, jak tam stwierdzono, korytarza i Gdańska, natomiast przesiedlenie i w jakiejś części wymordowanie milionów polskich obywateli, którzy znaleźli się na terenach wschodniej Polski, zagarniętych przez ZSRR, czyli przez państwo, w którym rządy, jak napisano, sprawuje najkrwawsza, żydowsko-bolszewicka dyktatura świata, nie wywołało żadnej istotnej reakcji władz Anglii i USA.

12. Dwa pierwsze z wymienionych punktów odpowiadają podstawowym celom ideologiczno-politycznym narodowych socjalistów, którym za Hitlera nadano charakter wręcz mistyczny. Ideologia narodowego socjalizmu przypisywała nazistom i Niemcom rolę narzędzia, wprowadzającego harmonię i ład w świat poddany destrukcji, będącej w znacznym stopniu skutkiem działania traktatów pokojowych po I wojnie światowej, przegranej przez Niemcy i rozprzestrzeniania się obszarów wpływu ideologii lewicowej. Jak napisał Król, w tym właśnie Hitler „odkrył klucz do zrozumienia świata. Zwalczanie żydowskiego niebezpieczeństwa, zagrażającego jakoby całej ludzkości, stało się dlań rodzajem misji w imię Wszchemogącego Stwórcy” (1999, 43).

- 4) Zdezawuowanie roli i znaczenia rządu polskiego w Londynie, a ponadto „zdemaskowanie” działań, prowadzących do podporządkowania Polski ZSRR, jako kolejnej republiki radzieckiej¹³.
- 5) Rozbicie obozu alianckiego przez „obnażenie” istoty i charakteru czynów, inspirowanych przez rząd ZSRR oraz pokazanie Polaków jako strony współpracującej z Niemcami przeciw Sowietaom.

Kontekst historyczny

Zarysujmy kontekst historyczny wydarzenia, które stało się przedmiotem tragicznej w skutkach gry politycznej, prowadzonej przez III Rzeszę, Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich i państwa koalicji antyhitlerowskiej. Ofiarą działań, prowadzonych w ramach tej gry, stało się państwo polskie i jego obywatele, w konkretnym przypadku oficerowie Armii Polskiej, a także ich rodziny i inne osoby, dążące przez wiele lat do ujawnienia, osądzenia i upamiętnienia zbrodni katyńskiej.

W lecie 1942 roku polscy robotnicy przymusowi, pracujący na zajętych przez okupantów niemieckich terenach ZSRR, dowiedziawszy się od miejscowej ludności o grobach polskich oficerów w lesie katyńskim, odkryli zwłoki ubrane w polskie mundury¹⁴. Niemcy zainteresowali się sprawą dopiero po klęsce pod Stalingradem. Kierowano się, o czym już była mowa wyżej, motywami politycznymi: silna koalicja państw alianckich, sprzymierzonych przeciw państwom Osi, systematycznie odrabiała straty terytorialne i polityczne, które powstały na początku wojny (Madajczyk 1989, 38-39, Skoczylas 2005, 10). Chodziło także o to, aby sprawstwem mordu na polskich oficerach nie obarczać Niemców (Madajczyk 1989, 38-39, Skoczylas 2005, 10), czego rzecz jasna nie należy interpretować jako przejaw nadwrażliwości etyczno-moralnej władz III Rzeszy.

13 kwietnia 1943 roku władze III Rzeszy oficjalnie poinformowały o odkryciu w lesie katyńskim grobów polskich oficerów. W trakcie specjalnej audycji radiowej, poświęconej tej sprawie, stwierdzono, iż jeden z rządów koalicji wymordował

13. Należy tu wyraźnie zaznaczyć, iż propaganda III Rzeszy w żaden sposób nie dążyła do poprawy wizerunku Polski jako kraju, który ponosząc wszelkie możliwe straty z winy ZSRR i w wyniku bierności Wielkiej Brytanii oraz USA, można otoczyć współczuciem i żalem z powodu rozmiaru tragedii, jaka spotkała jego obywateli. Łysakowski stwierdził, że jest wręcz przeciwnie. Zdaniem propagandzistów z PROMI to właśnie Polska pod wpływem prowokacji ze strony Wielkiej Brytanii rozpętała II wojnę światową i jest odpowiedzialna za śmierć swoich obywateli, a także za polityczne osamotnienie na arenie międzynarodowej skompromitowanych, politycznych elit nieistniejącego kraju (Łysakowski 2008, 25, 29). Intensywnie eksploatowano w związku z tym negatywny stereotyp Polski i Polaków, który upowszechniała propaganda III Rzeszy (por. Orłowski 1998).

14. Por. między innymi: Madajczyk 1989, 38-39; Skoczylas 2005, 10. Z tego porównania wynika pewna niejednoznaczność. Madajczyk (1989, 35) wspominał o tym, że groby katyńskie zostały w lutym 1943 przebadane przez niemiecką tajną policję. Skoczylas (2005, 10) w raczej powierzchownie i mało kompetentnie napisanej pracy pośrednio sugeruje, że odkrycia zawartości grobów mogli dokonać polscy robotnicy. Madajczyk (1989, 35) napisał, że wówczas ograniczono się do umieszczenia brzoźowych krzyży na miejscu wskazanym przez miejscową ludność.

niemal połowę składu oficerskiego armii innego sprzymierzonego (Zawodny 1989, 25). W następnych dniach rozpoczęła się rozgrywka polityczna między III Rzeszą, ZSRR i Wielką Brytanią, gdzie rząd polski traktowany był w sposób urągający zasadom przyzwoitości, nawet jeśli mamy na uwadze tzw. rozwiązania pragmatyczne, uwzględniające interesy pewnych grup lub narodów. Możemy to uznać za do pewnego stopnia charakterystyczny rys działań politycznych, niezależny od momentu historycznego¹⁵.

15 kwietnia 1943 roku sowieckie Biuro Informacyjne opublikowało odpowiedź, w której stwierdzono, iż polscy jeńcy wojenni wykonujący prace w okolicach Smoleńska zostali wymordowani przez Niemców po tym, jak „wpadli” w ich ręce (Zawodny 1989, 25). Za tą wersją przemawiała obecność w grobach niemieckiej amunicji, wyprodukowanej przez firmę „Geco”, mającą swoją siedzibę w Durlach, co zresztą wywołało nerwowość wśród dygnitarzy III Rzeszy (Zawodny 1989, 31). Jednak szybko okazało się, że wspomniana firma przed rokiem 1939 eksportowała swoje produkty na Wschód, w tym do Polski i ZSRR. W grobach znaleziono także amunicję pochodzenia sowieckiego (Zawodny 1989, 31).

Na wyraźny rozkaz Hitlera Niemcy od początku propagandowo wykorzystywali sprawę odkrycia grobów katyńskich, używając do tego między innymi wydawanego w Generalnym Gubernatorstwie „Nowego Kuriera Warszawskiego”, gdzie 14 kwietnia 1943 roku pojawiła się notatka na ten temat. Następnie regularnie publikowano tam listy zidentyfikowanych ofiar (Madajczyk 1989, 39).

Jak o tym pisze Madajczyk, pojawił się pomysł, którego autorem był Ernst Wilhelm Bohle, kierownik Organizacji Zagranicznej NSDAP, aby zaprosić Władysława Sikorskiego, który jako osoba prywatna (!) mógłby nie tylko „zwieźć” miejsce zbrodni, ale także wziąć udział w identyfikacji ofiar. Pomysł ten przedstawiono Himmlerowi. Zgodnie z intencją pomysłodawcy byłoby to w każdym przypadku korzystne propagandowo, zwłaszcza przy zakładanym braku zgody na tę podróż ze strony władz brytyjskich, co dyskredytowałoby Anglików. Gdyby jednak gen. Władysław Sikorski przyjął zaproszenie, niejako godząc się na współpracę z Niemcami, podważyłoby to jego wiarygodność, a ponadto postawiłoby w złym świetle Polaków i rząd polski, działający w Londynie (Madajczyk 1989, 40 i nast.). Położenie, w którym w tym czasie znajdował się polski rząd emigracyjny, było niekorzystne politycznie, bowiem negocjacje aliantów ze Stalinem na

15. Przywołajmy w tym miejscu niezawodne źródło, którym jest Nowy Testament, gdzie w Ewangelii św. Jana (J 11, 46-50) znajdujemy następujący passus: „Arcykapłani i faryzeusze zwołali więc najwyższą radę i mówili: 'Cóż mamy począć, bo ten człowiek czyni wiele znaków? Jeśli Mu na to pozwolimy, wszyscy uwierzą w Niego. I przyjdą Rzymianie, zniszczą nasze miejsce i naród'. A jeden a nich, Kajfasz, który tego roku był najwyższym kapłanem, powiedział im: 'Niczego nie rozumiecie. Nie myślicie też o tym, że lepiej dla was, aby jeden człowiek umarł za naród, niżby cały naród miał zginąć'" (*Pismo Święte. Stary i Nowy Testament. W przekładzie z języków oryginalnych*. Poznań: Wydawnictwo Święty Wojciech, 2003, 1537.). Przyzwoitość i szacunek do Źródła nie pozwalają nam przytoczyć dalszego fragmentu Ewangelii, jednak już to, co tu zostało podane, wskazuje na historyczną rozległość problemu.

temat przyszłego, powojennego przebiegu granic w Europie i ładu politycznego były w toku. Prowadzono je bez udziału Polaków. Tymczasem na terenie ZSRR przetrzymywano w bardzo trudnych warunkach około 700 000 obywateli polskich, deportowanych tam w latach 1939-41. Obawiano się, że sprawa katyńska mogłaby zostać potraktowana przez Stalina jako pretekst do zatrzymania procesu uwalniania obywateli polskich, więzionych na terenie ZSRR (Madajczyk 1989, 54).

Do Katynia udało się kilka polskich delegacji w celu zapoznania się z sytuacją, a następnie dla przeprowadzenia identyfikacji tożsamości ofiar. Należy wspomnieć jeszcze o dwóch komisjach, które włączyły się w badania identyfikacyjne grobów polskich oficerów w Kozich Górach. Pierwsza z nich, międzynarodowa, zorganizowana z inicjatywy ministra służby zdrowia III Rzeszy, dr. Leonarda Contiego, której protokół zamieszczono w niemieckiej broszurze, będącej przedmiotem badań w tym artykule, udała się do Katynia 28 kwietnia 1943 roku. Jej członkowie, obok przedstawicieli władz niemieckich oraz dziennikarzy, pochodzili z jednym wyjątkiem z 12 krajów podbitych przez III Rzeszę lub znajdujących się w relacjach satelickich (jedyną osobą spoza politycznego układu III Rzeszy był Szwajcar, prof. François Naville, a jednym z członków międzynarodowej komisji ekspertów był Bułgar, dr Marko Markov, którego nazwisko przywołały przy okazji wzmianki o procesie norymberskim). Z tego właśnie powodu strona sowiecka zakwestionowała wyniki badań tej komisji. Zespół pracował w dniach 29 i 30 kwietnia 1943 roku na dowolnie wybranych zwłokach. 4 maja 1943 roku w „Völkischer Beobachter” został opublikowany protokół z podpisami członków komisji. Wszystko wskazuje na to, że jest to dokument, którego faksymile znalazło się w omawianej tu broszurze (Madajczyk 1989, 59). Prace komisji obserwowali członkowie zespołu Polskiego Czerwonego Krzyża, którzy pozostali w Katyniu do 3 czerwca 1943 roku (Madajczyk 1989, 58-59).

W wyniku kontrofensywy wojsk radzieckich tereny wokół Smoleńska zostały wczesną jesienią 1943 roku ponownie zajęte przez Sowieców. Nie zważając na wymowę licznych dokumentów, będących efektem prac dotychczas działających komisji, oceniających zebrany materiał dowodowy (opinie lekarzy sądowych, ocalałe zapiski i notatki więźniów, rodzaj odzieży pomordowanych, a nawet młode listki brzozy, które znaleziono na zwłokach [Madajczyk 1989, 60], co jednoznacznie wskazywało na wiosnę roku 1940), a może w celu przykrycia wrażenia, jakie wywoływały te dowody, władze ZSRR powołały własną komisję specjalną, której zadaniem było udowodnienie winy Niemców jako sprawców zbrodni. Została ona powołana 25 września 1943 roku i od nazwiska jej przewodniczącego nazywana była komisją Burdenki (Madajczyk 1989, 68-69). W jej składzie nie znalazł się reprezentant Polski. Wnioski komisji, które zostały opublikowane w specjalnym komunikacie, obciążały Niemców. W komunikacie, pomijającym istniejący materiał

dowodowy, uwypuklono polityczne skutki działań III Rzeszy dla relacji między Polską a ZSRR. Ponadto, uzasadniając domniemany motyw zbrodni, wspomniano o wątku ideologicznym, zgodnie z którym naziści dopuścili się mordu na polskich oficerach w ramach ogólnej strategii wyniszczania narodów słowiańskich (Madajczyk 1989, 70).

Przedostatnim akordem tej historii było postawienie przez stronę radziecką przed Trybunał Norymberski sprawy mordu na 4143 polskich oficerach, spoczywających w zbiorowych mogiłach w Katyniu (następnie Sowieci liczbę zamordowanych podnieśli do ponad 10 000, nie dostarczając w tej sprawie żadnych dodatkowych dowodów [Paul 2007, 361]). Miało to miejsce 1 lipca 1946 roku. Sprawę określono we wniosku jako zbrodnię III Rzeszy. Powołano się przy tym wyłącznie na ustalenia komisji specjalnej Burdenki (Paul 2007, 359). Jednym ze świadków, powołanych przez stronę sowiecką, był dr Marko Markov z Bułgarii, kraju znajdującego się już wtedy w relacji podległości wobec ZSRR. Markov odwołał wszystko, pod czym złożył podpis na protokole powołanej przez Niemców międzynarodowej komisji ekspertów. Stwierdził, że Niemcy zmusili go do zaakceptowania treści raportu. Należy w tym miejscu dodać, że po wkroczeniu wojsk ZSRR do Bułgarii Markov za swój udział w pracach wspomnianej komisji został postawiony w stan oskarżenia i napiętnowany jako kolaborant i „wróg ludu” (Paul 2007, 360). Polska w tym czasie stała się zgodnie z życzeniem Stalina krajem politycznie i gospodarczo podległym ZSRR.

Wśród prokuratorów Trybunału i zachodnich polityków panowało przeświadczenie, że winę za zbrodnię ponoszą Sowieci (Paul 2007, 361). Ze względu na oczywiste skutki polityczne, które stałyby się faktem w przypadku przyjęcia takiego założenia jako oficjalnego stanowiska sędziów, w ostatecznej wersji wyroku Trybunału w Norymberdze sprawa mordu w lesie katyńskim nie została podniesiona (Paul 2007, 361).

W okresie PRL określenia „Katyń” i „zbrodnia katyńska” zostały usunięte z oficjalnego dyskursu politycznego i historycznego. Problem w sferze publicznej nie istniał, co nie znaczy, że był nieobecny w świadomości Polaków. Narodowa pamięć historyczna przenosiła informację o tej zbrodni i powierzała ją kolejnym pokoleniom.

Analiza

Przechodząc do analizy dokumentu, któremu poświęciliśmy niniejszy artykuł, ustalimy, czy istnieją przesłanki, wskazujące na czas jego opublikowania. Fakty przytoczone w opisie historyczno-politycznego tła wydarzeń i to, co zostało napisane w samej broszurze, dowodzą, że nie mogła ona zostać opublikowana

wcześniej, niż pod koniec wiosny lub na początku lata roku 1943. Świadczy o tym na przykład informacja na temat okoliczności odkrycia grobów katyńskich. Ponadto podano wymiary dołów grobowych oraz opisano sposób umieszczania w nich zwłok pomordowanych oficerów. Przedstawiono metodę mordowania jeńców strzałem w tył głowy. Wszystkie te ustalenia mogły zostać poczynione jedynie pod warunkiem wcześniejszego przeprowadzenia prac ekshumacyjnych.

Innym dowodem, potwierdzającym tę hipotezę, o czym już tu napisano, jest fakt zamieszczenia w publikacji faksymile protokołu z prac międzynarodowej komisji ekspertów, sformowanej przez Niemców. Komisja pracowała do 30 kwietnia 1943 roku i właśnie taka data widnieje na protokole. W broszurze napisano ponadto o tym, że władze ZSRR podjęły działania, mające na celu odwrócenie uwagi od własnej winy, między innymi przez przypisanie jej faszystom (*von den Faschisten selbst begangen worden* – popełnione przez samych faszystów). Następnie podano przybliżoną datę dokonania mordu, co wynika z ustaleń lekarzy sądowych: pierwsze miesiące roku 1940 (... *das sich in den ersten Monaten des Jahres 1940 im Walde von Katyn abspielte*).

Opisywana broszura niewątpliwie zawiera pewne informacje. O charakterze propagandowym publikacji świadczą inne jej właściwości. Mamy na myśli liczne elementy wartościujące i ekspresywne. Analiza dokumentu pozwala ujawnić pewne jego cechy, charakterystyczne dla tekstów perswazyjnych z nachyleniem sofistycznym.

Tytuł broszury, „Der Massenmord im Walde von Katyn. Ein Tatsachenbericht auf Grund amtlicher Unterlagen” („Masowy mord w lesie katyńskim. Sprawozdanie oparte na faktach na podstawie urzędowych dokumentów”), budzi wątpliwości natury merytorycznej.

Badania prowadzone w obszarze lingwistyki tekstu i ich wyniki umożliwiają podjęcie próby charakterystyki gatunku tekstu, który nazywamy ‘sprawozdaniem’. Innym określeniem, które w tym przypadku mogłoby być wzięte pod uwagę, jest słowo ‘raport’. Aleksander Wilkoń zaliczył sprawozdanie do gatunków nieliterackich, gatunków mediów, a następnie do gatunków informacyjnych (2002, 257). Oznacza to, że w przypadku sprawozdania funkcja informacyjna powinna dominować. Inną grupę tekstów, występujących w dyskursie medialnym, tworzą gatunki publicystyczne z dominującą funkcją ekspresywną. Zaliczamy do tej grupy między innymi komentarz, artykuł publicystyczny, esej, przy czym, jak wskazuje na to Wilkoń, możliwe są międzygatunkowe formy mieszane (2002, 256).

Naszym zdaniem o przynależności gatunkowej decyduje cel, jaki realizuje dany tekst. W przypadku tekstów propagandowych jest nim wszystko to, co wynika z definicji propagandy, przytoczonej na początku artykułu. Komponent subiektywny, który może zostać uwidoczniony w zakresie umożliwiającym pokazanie

stosunku emocjonalnego lub wartościującego autora tekstu do obiektu, będącego przedmiotem sprawozdania/raportu, powinien zostać zredukowany do niezbędnego minimum. W tekście broszury katyńskiej jest inaczej, co odzwierciedla zasady, które ustanowiono dla tekstów propagandowych w III Rzeszy¹⁶.

Wracając do przytoczonego już tytułu broszury, nabieramy uzasadnionych wątpliwości co do tego, czy, w jaki sposób i w jakim zakresie odnosi się ona do ‘urzędowych dokumentów’, wspomnianych w jej tytule. Za dokumentację tego rodzaju możemy uznać wspomniany już protokół z prac utworzonej przez Niemców międzynarodowej komisji ekspertów, noszący datę 30 kwietnia 1943 roku. Dokumentami są także zamieszczone fotografie zwłok i miejsca zbrodni.

W badanym materiale stwierdzamy liczne wady formalne i merytoryczne, stanowiące poważne naruszenie zasady rzetelności faktograficznej. Mamy na myśli brak informacji o czasie opublikowania broszury oraz o źródłach, liczbie i zakresie wskazanych w niej dokumentów. Przykładem może być przypadek podstawowego dla sprawy katyńskiej niemieckiego tekstu Białej Księgi (*Amtliches Material zum Massenmord von Katyn*), opublikowanego w Berlinie wczesną jesienią 1943 roku, zawierającego między innymi listy zidentyfikowanych ofiar mordu. W opisywanej tu broszurze nie wspomniano ani o Białej Księdze, ani o innych dokumentach, będących wynikiem prac zespołów, powoływanych lub dopuszczanych przez Niemców do miejsca pochowania zamordowanych oficerów. Możemy jedynie założyć, że zamieszczone fotografie są częścią dokumentacji, opracowanej przez komisje. Nie jest jednak możliwe stwierdzenie, o które komisje chodzi. Być może broszura ukazała się przed opublikowaniem Białej Księgi.

Przedmiot analizy jako tekst propagandowy

Analiza badanego materiału nie daje podstaw do określenia broszury przy pomocy frazy „Sprawozdanie oparte na faktach na podstawie urzędowych dokumentów”. Jest to jedna z wielu nierzetelności, których dopuścili się jego autorzy.

Skupiając naszą uwagę na próbie udowodnienia tezy, że mamy do czynienia z tekstem propagandowym, przebadamy te fragmenty tekstu, które w sposób wyraźnie ideologiczny określają punkt widzenia nadawcy, a następnie porównamy nasze obserwacje z tym, na co wskazują dostępne źródła w zakresie ustalenia tematycznych punktów ciężkości propagandy nazistowskiej.

16. Król wskazał na specyficzny sposób rozumienia roli propagandy w podstawowym tekście ideologicznym, jakim jest „Mein Kampf” Adolfa Hitlera. Zakłada się tam działania nakierowane na emocje, nie na intelekt, który dla nazistów był elementem niepożądanym. Dopuszczalne jest ponadto kłamstwo, ale musi ono być wielkie. „W ‘wielkim kłamstwie’ jest zawsze pewien element wiarygodności. Szerokie rzesze narodu łatwiej padają ofiarą wielkiego kłamstwa niż drobnego, bo same często uciekają się do kłamstewek (...)” (Król 1999, 44).

Obok ewidentnej nierzetelności w sposobie określenia w tytule broszury funkcji publikacji, wskażemy na inne fragmenty, w których jej autorzy rozmiągają się z prawdą lub dokonują różnych zabiegów stylistycznych, mających na celu wyłącznie wzmocnienie siły perswazyjnej przekazu. Opierając się na przytoczonych przykładach, które uznajemy za reprezentatywne, podejmiemy próbę ich oceny jakościowej, biorąc pod uwagę rodzaj zastosowanych zabiegów perswazyjnych. Przykłady, ich polskie tłumaczenia oraz komentarze zamieszczono na końcu niniejszego artykułu, w części „Materiał badawczy”.

Stwierdzamy istnienie fragmentów tekstu, w których pojawiały się elementy, będące przykładami różnych typów propagandowych środków perswazji. Chcąc zachować przejrzystość wywodu, w wykazie środków perswazji podamy numery przykładów, w których są one obecne.

- Podawanie niepełnych lub fałszywych informacji (1)(2)(17)(26)(27).
- Pomijanie informacji (2)(17)(19)(26)(27).
- Stosowanie środków o charakterze ekspresywnym (2)(6)(8)(9)(10)(13)(17)(18)(20)(21)(22)(25). W celu uzyskania zamierzonego efektu perswazyjnego zostały zastosowane elementy o pozytywnych i częściej negatywnych konotacjach. Użyto je na przykład jako przydawki (*bezwolna kreatura Londynu, bolszewickie rządy terroru*), niekiedy z wykorzystaniem przenośni (*lodowate milczenie, z potworną jasnością, paraliżujące przerażenie, bolszewickiego zezwierzęcenia*), hiperbolizacji (*najstraszliwszy mord w historii świata*) lub zastosowano specjalny dobór słów, dążąc do uzyskania większej wyrazistości w tworzeniu wirtualnej rzeczywistości, która, co się niebawem okazało, nie znalazła odzwierciedlenia w faktach historycznych (*bolszewickie rządy terroru minionych lat, w neutralnej zagranicy*). W jednoznacznie i wyłącznie negatywnych kontekstach lokowane są następujące nazwy grup ludzi i pochodne określenia: *Żyd – żydowski (żydowski kat), bolszewik – bolszewicki, Sowiet/Sowieci – sowiecki*. Ponadto stwierdzamy istnienie przydawek stosowanych w sposób stały do określenia właściwości pewnych grup osób: *byli polscy żołnierze*. Jednocześnie należy podkreślić, że w badanym tekście nie pojawia się określenie *Rzesza* i pochodne, lecz używane jest wyrażenie *niemiecki*.
- Elementy stygmatyzujące określone grupy i państwa:
  - Stygmatyzacja Polaków:
    - Pokazanie współpracy między Polakami a instytucjami III Rzeszy (1)(2),
    - Stygmatyzacja rządu polskiego w Londynie (4)(7)(8), polskich relacji z ZSRR (8) i polskiego przedstawicielstwa w Moskwie (7),
    - Stygmatyzacja Żydów (12),
    - Stygmatyzacja rządu i obywateli ZSRR (5)(11)(13)(15)(18)(20)(21)(22)(25),
    - Stygmatyzacja rządów Wielkiej Brytanii i Stanów Zjednoczonych (13).

- Odwołania do powszechnie uznawanych norm moralnych i wartości (2)(12)(14)(15)(20)(22)(25)(27) w sposób pośredni przez stosowanie ocen wydarzeń. W badanym przypadku chodzi o mord katyński, nazywany „mordem masowym”, łączony z wartościującymi elementami ekspresywnymi o negatywnej konotacji, na przykład „straszliwy”, „potworny”, „kat”, „bestialsko” itp. Tego rodzaju praktyki perswazyjne, akceptujące wzorzec etyczno-moralny identyfikowany z kulturą Zachodu, były stosowane między innymi w przemówieniach Adolfa Hitlera, o czym napisał Ulrich Ulonska (1990), używając do badania tego problemu perspektywy retorycznej.
- Dowartościowywanie działań Niemców przez:
  - Wskazywanie III Rzeszy jako gwaranta ładu i imponderabiliów kulturowo-moralnych w Europie (funkcja przywracania zaburzonego ładu) (16)(20)(21)(22)(24),
  - Niezawodność i rzetelność działań Niemców i instytucji III Rzeszy (3)(12)(14)(19)(24).

Podsumowując spostrzeżenia, poczynione w trakcie analizy materiału badawczego, pozyskanego z broszury katyńskiej, należy wskazać wyraźną zbieżność cech omawianego tekstu z tym, co wiemy na temat ogólnego, formalnego i tematycznego profilu propagandowego, wytyczonego przez PROMI.

Badając spójność sposobu przedstawiania sprawy katyńskiej z treściami przekazanymi w broszurze możemy stwierdzić, że i w tym przypadku zauważamy istnienie podobieństwa w zakresie używanych środków i konkretnych, tematycznych wątków propagandowych. Można z pewną dozą prawdopodobieństwa założyć, że zgodnie z tym, co napisał Łysakowski (2008), teksty upubliczniane w związku z mordem katyńskim mogły mieć wspólne źródło.

Podsumowanie

Zastanawiając się, z jakim rodzajem kryzysu mamy do czynienia w przypadku tematu, podjętego w niniejszym artykule, należy naszym zdaniem uwzględnić wiele płaszczyzn analizowanego problemu. W sensie historyczno-społeczno-politycznym każda wojna, będąc wynikiem kryzysu politycznego, przyczynia się do powstania licznych zjawisk kryzysowych różnego typu, od kryzysu wartości, systemu wierzeń, przekonań, obyczajów, przez kryzys humanitarny, globalny, polityczny, lokalny, osobisty. Ponadto stan wojny utrudnia w istotny sposób stosowanie środków innych niż przemoc, co blokuje proces przywracania akceptowalnego i pożądanego ładu. Działania komunikacyjne znajdują się w szczególności pod presją okoliczności zewnętrznych, bowiem są one prowadzone w sytuacji ostrego konfliktu, toczącego się przy pomocy środków niewerbalnych,

gdzie występują przemoc i agresja, naruszające podstawowe normy i zasady, które w warunkach równowagi regulują funkcjonowanie społeczeństw w ich szerszym i węższym wymiarze.

Ze względu na to, że chodzi w takich przypadkach o stan ostrego załamania dotychczas obowiązujących zasad, powstają okoliczności sprzyjające staraniom o wytworzenie nowego porządku komunikacyjnego. Mogą to być starania prowadzone w duchu sofistycznym, przenoszącym przemoc na rejestry werbalne i opierającym się na pozorowaniu wartości, będąc w swojej istocie zaprzeczeniem, wykrzywieniem zasad drogi retorycznej.

Komunikacja retoryczna zakłada równość praw i obowiązków uczestników procesu oraz konieczność przestrzegania norm etyczno-moralnych. Celem komunikacji retorycznej jest szukanie konsensusu w sytuacji sporu, a owe poszukiwania mają się opierać na prawdziwych lub prawdopodobnych przesłankach. Zadaniem retora, a przenosząc to na sytuacje, z którymi mamy do czynienia współcześnie: uczestnika procesu komunikacji retorycznej, jest dążenie do przywrócenia ładu komunikacyjnego i społecznego, opartego na powszechnie akceptowanych wartościach i normach (Bartoszewicz 2008, 48-61).

W roku 1943 III Rzesza po klęsce pod Stalingradem nadal podejmowała próby uzasadnienia prowadzonej od roku 1941 polityki eksterminacji Żydów, realizowanej od początku w trybie masowych mordów, m.in. z użyciem mobilnych komór gazowych. Jednym z postanowień tzw. „Konferencji w Wannsee” (20 stycznia 1942 roku) było wskazanie konieczności zamordowania wszystkich Żydów „pełnej krwi”¹⁷. Kolejne lata, w tym rok 1943, w którym naszym zdaniem ukazała się inkryminowana publikacja, są czasem bezwzględnej realizacji tych wytycznych.

Broszura propagandowa, omawiana w niniejszym artykule, jest nie tylko dowodem na spójność strategii propagandowej, prowadzonej przez PROMI. Jest świadectwem głębokiego kryzysu w wielu obszarach, kryzysu wywołanego i podtrzymywanego ze świadomą konsekwencją w zgodzie z ideologią, sprzeczną ze wszelkimi zasadami, na których opiera się kultura Zachodu, w imię której, zgodnie z wypaczonym sposobem postrzegania i przedstawiania spraw, działały nazistowskie Niemcy.

17. W protokole z posiedzenia, przygotowanym przez Adolfa Eichmanna, szefa „sekcji żydowskiej” w Głównym Urzędzie Bezpieczeństwa Rzeszy (RSHA), w zasadzie nie były używane określenia, powszechnie uważane za drastyczne. Zabiegi manipulacyjne, które zostały tam zastosowane, były charakterystyczne dla idiolektu, używanego przez Eichmanna. Wolfgang Gebauer (2000), omawiając ten przypadek w kontekście tzw. „języka narodowego socjalizmu” zwrócił uwagę na to, że w analizowanych wypowiedziach zauważamy mieszaninę stylu urzędowego z odmianą militarną, intensyfikującą właściwości perswazyjne wypowiedzi. Była to swoista nowomowa urzędowa, zawierająca liczne nominalizacje i elementy o charakterze eufemizującym treść. Przy zdehumanizowaniu wszystkiego, co dotyczyło mordowania osób narodowości żydowskiej, przedstawiano ten proceder z użyciem terminologii osadzonej w kontekstach gospodarczych jako proces technologiczny. I tak oto swoiste „odklejenie” tego tematu od konotacji moralnych stało się naturalnym, nazistowskim sposobem mówienia o tym, co w swojej istocie, formie i skutkach było Zagładą.

Należy zapewne powiedzieć dużo więcej: ideologia narodowego socjalizmu, przypisując sobie specjalną rolę rzekomego realizatora Boskich praw i planów, w sposób rzeczywisty i niewymownie tragiczny topiąc we krwi bez mała cały świat, powodując niewyobrażalne cierpienia i doprowadzając do w wielu przypadkach nieodwracalnych strat i zniszczeń w zakresach, określających bezpieczeństwo, rozwój i potencjał kulturowy społeczeństw i narodów, była w swojej zaburzonej istocie, podobnie jak stalinizm, absolutnie antyludzka. Była zgrozą wołającą o pomstę do Nieba.

Material badawczy

(tekst odredakcyjny broszury)

- (1) *Im Sommer 1942 kamen einige Polen im deutschen Wehrmachtgefolge in die Nähe von Smolensk.* (W lecie 1942 roku kilku Polaków, pracujących dla Wehrmachtu¹⁸, przybyło w okolice Smoleńska.)
- (2) *Die Polen gingen dem Schicksal ihrer Landsleute nach und stießen beim Graben tatsächlich auf Leichen polnischer Offiziere. Auf welch grauenhaftes Massengrab sie gestoßen waren, scheinen sie aber nicht geahnt zu haben. Da die deutsche Einheit, der sie sich angeschlossen haben, bald darauf abrückte, ließen sie die Sache auf sich beruhen.* (Polacy prześledzili losy swoich rodaków i kopiąc, rzeczywiście natrafili na ciała polskich oficerów. Wydawali się jednak nie przeczuwać, na jak straszliwy masowy grób natrafili. Ze względu na to, że niemiecka jednostka, do której się przyłączyli, wkrótce zmieniła miejsce stacjonowania, pozostawili sprawę swojemu losowi.)
- (3) *So verging ein weiteres Jahr, bis im Frühjahr 1943 die ersten Mitteilungen über Leichengruben im Walde von Katyn zu den Ohren der deutschen Behörden gelangten. Energisch und systematisch werden sofort alle Mittel eingesetzt, den Fall aufzuklären.* (I tak przeszedł kolejny rok, aż wiosną 1943 roku do uszu niemieckich władz dotarły informacje o masowych grobach w lesie katyńskim. Energicznie i systematycznie zostały użyte wszelkie środki w celu wyjaśnienia tej sprawy.)
- (4) *die polnische „Emigranten-Regierung“* (polski „rząd emigrantów”¹⁹)
- (5) *die Sowjets* (Sowieci)
- (6) *eisiges Schweigen* (lodowate milczenie)
- (7) *die polnische „Vertretung in Moskau“* (polskie „przedstawicielstwo w Moskwie”)
- (8) *„der ‚Ministerpräsident‘ der polnischen Emigration, S i k o r s k i, als willfähige Kreatur Londons dem Kreml die Aufstellung einer Armee in sowjetischen Diensten anbot* („premier” polskiej emigracji, S i k o r s k i, jako bezwolna kreatura Londynu zaproponował Kremlowi utworzenie armii w sowieckiej służbie)

18. W dosłownym tłumaczeniu fraza „Im deutschen Wehrmachtgefolge” powinna brzmieć: „w niemieckiej eskorcie Wehrmachtu”. Takie tłumaczenie byłoby jednak dość dziwaczne, choć najlepiej oddawałoby ono stosunek do Polaków, którzy z założenia dobrowolnie pracowali na rzecz okupacyjnej i wrogiej armii III Rzeszy. W czasie II wojny światowej istniała kategoria osób, nazywanych przez Niemców *Wehrmachtgefolge*, co można na przykład przetłumaczyć jako „cywilne zaplecze/eskorta Wehrmachtu”. Mogli to być Polacy, pracujący na rzecz wojska, mający z tego tytułu pewne uprawnienia, o czym pisał Józef Makowski (2015). Jednak w przytaczanych w niniejszej pracy polskich źródłach mowa jest o Polakach, zatrudnionych jako robotnicy w oddziałach Todta (Łojek 1989, 29; Madajczyk 1989, 35). Zdanie, pochodzące z oryginalnego tekstu broszury, może sugerować jakiś rodzaj pomocniczej, dobrowolnej współpracy między Polakami a Wehrmachtem. Jest to spore nadużycie.

19. Niemcy konsekwentnie deprecjonowali rolę polskiego rządu w Londynie, używając negatywnie wartościujących określeń *Emigranten Organisation* (organizacja emigrantów), *Emigranten Scheinregierung* (fasadowy rząd emigrantów), *polnische Emigranten Kavaliere* (polscy dżentelmeni emigranci) (por. Łysakowski 2008, 24, 28).

- (9) *Sie blieben unauffindbar, als habe die Erde sie verschluckt.* (Byli nie do odnalezienia, jakby zapadli się pod ziemię.)
- (10) *mit grässlicher Deutlichkeit erfahren ...* (dowiedzieć się z potworną jasnością/wyrazistością...)
- (11) *völlig eingeschüchtert und verängstigt durch die bolschewistische Schreckensherrschaft der vergangenen Jahre* (całkowicie zastraszeni i przestraszeni przez bolszewickie rządy terroru minionych lat)
- (12) *Die deutsche Öffentlichkeit ist über die Einzelheiten dieses größten, unter dem Kommando jüdischer GPU-Funktionäre durchgeführten Massenmordes ausreichend unterrichtet worden.* (Niemiecka opinia publiczna została wystarczająco poinformowana o szczegółach tego największego, masowego mordu, przeprowadzonego z udziałem komanda żydowskich funkcjonariuszy NKWD.)
- (13) *Die Reaktion auf die deutschen Veröffentlichungen ist im neutralen Ausland lähmendes Entsetzen über die Untat der GPU-Schlächter; Katyn wird zum Fanal des Bolschewismus schlechthin. Den intellektuellen Urhebern der Morde in Moskau und ihren Verbündeten in England und in den USA verschlägt es tagelang den Atem.* (Reakcją na niemieckie publikacje jest w neutralnej zagranicy paraliżujące przerażenie z powodu zbrodni siepaczy NKWD; Katyń stał się znakiem bolszewizmu w czystej formie. Intelktualni sprawcy mordu w Moskwie i ich sojusznicy w Anglii i USA wstrzymali oddech na cały dzień.)
- (14) *Dies Gutachten ist trotz oder gerade wegen seiner Sachlichkeit eines der erschütterndsten Dokumente, das die Menschheitsgeschichte kennt.* (Niniejsza opinia jest pomimo albo właśnie dzięki jej prostocie, jednym z najbardziej wstrząsających dokumentów, które zna ludzkość.)
- (15) *Das Kapitel Katyn ist abgeschlossen. Es wird weiterleben als der größte und brutalste Massenmord der Weltgeschichte, und ist doch nur ein, wenn auch besonders schauerlicher Fall jüdisch-bolschewistischer Mordpraxis. Was aber als Sache der gesamten europäischen Kulturwelt weitergeht, ist der Kampf gegen ein System, das den Massenmord zum Mittel seiner Politik erhoben hat.* (Rozdział Katyń jest zamknięty. Będzie żył nadal jako największy i najbardziej brutalny mord w historii świata i jest jedynie jednym, co prawda szczególnie odrażającym, przykładem żydowsko-bolszewickiej praktyki mordowania. Natomiast to, co będzie trwać jako sprawa całego europejskiego kręgu kulturowego, to walka z systemem, który uczynił masowy mord środkiem uprawiania polityki.)
- (16) *Sie verlangen klare Entscheidung von jedem verantwortungsbewussten Europäer. Katyn ist das furchtbare Schulbeispiel dafür, was der Bolschewismus mit stillschweigender Unterstützung Englands und Amerikas aus Europa machen würde, wenn es ihm und seinen jüdischen Henkern gelänge, nach Westen vorzudringen und Europas Kulturländer zu überschwemmen. Wenn das geschähe, hieße das Massengrab von morgen nicht mehr Katyn, sondern Europa.* (Żądają one [ofiary Katynia - I. B.] jasnej decyzji każdego Europejczyka, świadomego odpowiedzialności. Katyń jest strasznym, szkolnym przykładem tego, co bolszewizm przy milczącym wsparciu Anglii i Ameryki uczyniłby z Europy, gdyby się udało jemu i jego żydowskim katom przedrzeć na Zachód i zatopić europejskie kraje kultury. Gdyby się to stało, ów masowy grób jutra nie nazywałby się Katyń, ale Europa.)

(podpisy pod zdjęciami)

- (17) *In der Nähe von Smolensk liegt der Schauplatz des grauenhaftesten Mordes der Weltgeschichte: Rund 12 000 polnische Offiziere wurden hier von den Henkern der GPU viehisch hingeschlachtet.* (W pobliżu Smoleńska znajduje się miejsce najstraszliwszego mordu w historii świata: Około 12 000 polskich oficerów zostało bestialsko wyciętych w pień przez katów NKWD.)

- (18) *Hier liegen sie, die stummen Zeugen bolschewistischer Mordlust, eine furchtbare Anklage gegen die Henker der GPU und die sowjetische Regierung.* (Oto oni, niemi świadkowie bolszewickiej żądzy mordu, straszliwe oskarżenie przeciwko katom z NKWD i sowieckiemu rządowi.)
- (19) *In mühevoller Arbeit wurde Grab für Grab freigelegt.* (W wyniku mozolnej pracy odsłaniano grób za grobem.)
- (20) *In den Massengräbern von Katyn ist der Welt ein schauriger Beweis bolschewistischer „Menschheitsbglückung“ gegeben worden.* (W masowych grobach Katynia dano światu straszliwy dowód bolszewickiego „uszcześliwienia ludzkości”.)
- (21) *Diese freigelegten Leichen sind ein erschütterndes Dokument bolschewistischer Vertiertheit.* (Te wydobyte zwłoki są wstrząsającym dokumentem bolszewickiego zezwierzęcenia.)
- (22) *Grauenhaft verzerrt spiegelt dieser furchtbar verstümmelte Schädel die Qual der letzten Sekunden vor dem Morde wider.* (Przerażająco wykrzywiona, straszliwie zniekształcona czaszka odzwierciedla cierpienie ostatnich sekund przed mordem.)²⁰
- (23) *Bei einer Leiche werden von der endgültigen Bestattung die auf dem Rücken gefesselten Hände freigemacht.* (W przypadku jednych zwłok przed ich ostatecznym pochowaniem uwolniono ręce związane do tyłu.)²¹
- (24) *Gewissenhaft und sorgfältig wird jede einzelne Leiche untersucht.* (Skrupulatnie i dokładnie badane są każde zwłoki.)
- (25) *Alle wertvollen Schmuckgegenstände hatten die GPU-Henker ihren Opfern vor der Ermordung geraubt.* (Wszystkie wartościowe kosztowności kaci z NKWD zrabowali swoim ofiarom przed ich zamordowaniem.)²²
- (26) *Die Stätte des Massenmordes von Katyn wurde Vertretern der gesamten europäischen Öffentlichkeit zugänglich gemacht.* (Miejsce masowego mordu w Katyniu udostępniono przedstawicielom całej europejskiej opinii publicznej.)
- (27) *Ehemalige polnische Soldaten²³ besuchen den Tatort. Manch einer von ihnen erhielt hier Gewissheit von dem Tode seines früheren Kameraden.* (Byli polscy żołnierze zwiedzają miejsce zbrodni. Niektórzy z nich uzyskali tu pewność co do śmierci swojego dawnego towarzysza broni.)

20. Można powiedzieć, o ile nie jest to nadinterpretacja, że ten opis, odnoszący się do fotografii, jest jakąś formą oceny grozy zbrodni, a także wyrazem współczucia ofierze.

21. Mordowanie bezbronnych ludzi i wiązanie im rąk do tyłu może zostać uznane za wyraz szczególnego okrucieństwa oprawców. Owo obrazowe „uwolnienie związanych do tyłu rąk” ma pokazać wyższość tych, którzy owe ręce uwolnili. Metaforycznie możemy to interpretować jako umożliwienie straszliwej prawdzie wydobyć się na światło dzienne.

22. Rabowanie kosztowności i innych wartościowych rzeczy osobom umierającym, zamordowanym i prowadzonym na śmierć budzi pogardę i odrazę. Czytamy te słowa, mając w pamięci sceny, opisywane przez wyzwolicieli niemieckich, nazistowskich obozów koncentracyjnych, gdzie rabunek wszystkiego, co ma jakąś wartość, łącznie z włosami zagazowanych więźniów osiągnął rozmiary przekraczające wyobraźnię normalnego człowieka.

23. W całym dokumencie nie tylko nie ma mowy ani o strukturze, ani o organizacji polskiego życia politycznego. Polska konsekwentnie jest przedstawiana jako „byłe” państwo z „byłymi” żołnierzami, choć faktycznie chodziło w tym przypadku o polskich jeńców wojennych, o czym była mowa w części historycznej tego artykułu (por. także Łysakowski 2008, 30; Król 1999, 556-561). Łysakowski wspominał ponadto o tekście z 14 kwietnia 1943 roku, opublikowanym w „Völkischer Beobachter”, gdzie jest mowa o 10-12 tysiącach wymordowanych oficerów „byłej polskiej armii walczącej o pokój” (2008, 22). Taki sposób przedstawiania Polski i Polaków, o czym wspominał Król (1999) we wspomnianej tu publikacji, w pełni odpowiada strategii propagandowej, realizowanej przez PROMI. Katyń nie jest powodem, aby współczuć Polakom, albowiem są oni bezwartościowi politycznie, gospodarczo i kulturowo. Katyń to przestroga przed żydowskim bolszewizmem, a także dowód na dwulicowość i brak lojalności aliantów wobec Polski (por. Łysakowski 2008, 24).

Bibliografia

- Amtliches Material zum Massenmord von Katyn. Im Auftrage des Auswärtigen Amtes auf Grundurkundlichen Beweismaterials zusammengestellt, bearbeitet und herausgegeben von der Deutschen Informationsstelle.* 1943. Berlin: Zentralverlag der NSDAP.
- Bartoszewicz, Iwona.** 2008. *Krainy retoryczne. Zapiski z podróży.* Wrocław: Oficyna Wydawnicza ATUT.
- Bogołębska, Barbara, Monika Worsowicz.** 2016. *Retoryka i jej zastosowania. Podręcznik dla studentów dziennikarstwa i innych kierunków humanistycznych.* Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Gebauer, Wolfgang.** 2000. „Ausdruck und Sprache des Massenmordes – Adolf Eichmann. Eine Sprachanalyse”. *Muttersprache* 4, 336-356.
- Kopaliński, Władysław.** 2003. *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych z almanachem.* Wydanie nowe poprawione. Warszawa: MUZA SA.
- Król, Eugeniusz C.** 1999. *Propaganda i indoktrynacja narodowego socjalizmu w Niemczech 1919-1945. Studium organizacji, treści, metod i technik masowego oddziaływania.* Warszawa: Oficyna Wydawnicza RYTM.
- Łojek, Jerzy (Leopold Jerzewski).** 1989. *Dzieje sprawy Katynia.* Białystok: Zakłady Wydawnicze 'Versus'.
- Łysakowski, Piotr.** 2008. „Zbrodnia katyńska w kleszczach niemieckiej propagandy (Prasa niemiecka o Katyniu)”, w *Zbrodnia katyńska między prawdą a kłamstwem*, (red.) Marek Tarczyński, *Zeszyty Katyńskie* 23, 18-49. Warszawa: Niezależny Komitet Historyczny Badania Zbrodni Katyńskiej, Polska Fundacja Katyńska.
- Madajczyk, Czesław.** 1989. *Dramat katyński.* Warszawa: Książka i Wiedza.
- Makowski, Józef.** 2015. *Uciekinier.* Warszawa: Wydawnictwo PWN i Ośrodek Karta.
- Orłowski, Hubert.** 1998. „*Polnische Wirtschaft*”: *nowoczesny niemiecki dyskurs o Polsce.* Olsztyn: Borussia.
- Paul, Allen.** 2007. *Katyń. Stalinowska masakra i tryumf prawdy.* Wydanie uzupełnione. Warszawa: Świat Książki. Bertelsmann Media Sp. z o.o.
- Pismo Święte. Stary i Nowy Testament.* 2003. W przekładzie z języków oryginalnych. Poznań: Wydawnictwo Święty Wojciech.
- Rzymowska, Luiza.** 2013. *U źródeł pojmowania retoryki.* Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Skoczyła, Jerzy.** 2005. *Katyń.* Warszawa: Wydawnictwo Edipresse Polska SA.
- Ueding, Gert, Gregor Kalivoda, Franz-Hubert Robling** (red.). 1992-2011. *Historisches Wörterbuch der Rhetorik.* Tomy 1-10. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Ulonska, Ulrich.** 1990. *Suggestion der Glaubwürdigkeit. Untersuchungen zu Hitlers rhetorischer Selbstdarstellung zwischen 1920 und 1933.* Hamburg: Verlag an der Lottbek.
- Wilkoń, Aleksander.** 2002. *Spójność i struktura tekstu. Wstęp do lingwistyki tekstu.* Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych UNIVERSITAS.
- Zawodny, Janusz K.** 1989. *Katyń.* Lublin-Paryż: Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.

Źródła internetowe

<https://sjp.pwn.pl/slowniki/kryzys.html>.

<https://www.klinebooks.com/pages/books/37598/n-a/der-massenmord-im-walde-von-katyn-ein-tatsachenbericht>.

<https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/propaganda;3962718.html>.

[https://www.historisches-lexikon-bayerns.de/Lexikon/Franz_Eher_Nachf._Verlag_\(Zentralverlag_der_NSDAP\)](https://www.historisches-lexikon-bayerns.de/Lexikon/Franz_Eher_Nachf._Verlag_(Zentralverlag_der_NSDAP)).